

Φύλο και Αγροτικός Χώρος. Η διάσταση του φύλου στην προσέγγιση της ανάπτυξης της υπαίθρου

Καθ. Θεοδοσία Ανθοπούλου
Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής
Πάντειο Παν/μιο
24.04.2020

Γενικά περί φύλου

- Το κοινωνικό φύλο (*gender*) ως κατασκευή και πολιτισμικά συμφραζόμενα στον αγροτικό χώρο
- παγιωμένα στερεότυπα, έμφυλοι ρόλοι και ταυτότητες θεμελιώνουν πολλαπλές όψεις των κατά φύλα ανισοτήτων.

Δομή διάλεξης

- Η γυναίκα στην κοινωνία της υπαίθρου
- Εξέλιξη της θέσης της γυναίκας στη γεωργία και την ύπαιθρο μεταπολεμικά
- Φύλο και τοπική ανάπτυξη στην μεταπαραγωγιστική ύπαιθρο: ερωτήματα σχετικά με τον έμφυλο επαναπροσδιορισμό των ρόλων
- Επιχειρηματικότητα γυναικών στην ύπαιθρο. Μια κριτική αποτίμηση
- Όψεις επιχειρηματικότητας των γυναικών στην Ελλάδα. Εμπειρικά δεδομένα

Η γυναίκα στη γεωργία και την κοινωνία της υπαίθρου

- Η γεωργία θεωρείται επάγγελμα κατεξοχήν ανδρικό.
- η γυναίκα συμβοηθούν μέλος «στο πλευρό» του συζύγου-γεωργού- αρχηγού γεωργικής εκμετάλλευσης.
- ο άνδρας είναι ο αρχηγός της οικογενειακής αγροτικής εκμετάλλευσης, ο κάτοχος της γης και ο διάδοχος της πατρογονικής περιουσίας
- η γυναίκα εισέρχεται τυπικά στη γεωργία και την οικογενειακή εκμετάλλευση μέσω του γάμου και όχι από «επαγγελματική» επιλογή.

Η γυναίκα στη γεωργία και την κοινωνία της υπαίθρου

- Γυναικεία εργασία μη-αμειβόμενη, αθέατη, ευέλικτη και «παντός σκοπού»

Απασχόληση σ' ένα τρίπτυχο:

- γεωργική εκμετάλλευση (εμπορευματική παραγωγή/ εισόδημα)
- οικογενειακό κήπτο & ιδιοπαραγωγή τροφίμων (αυτοκατανάλωση αγροτικού νοικοκυριού)
- νοικοκυριό (οικιακά, φροντίδα παιδιών και ηλικιωμένων).

Εξέλιξη της θέσης της γυναίκας στη γεωργία και την κοινωνία της υπαίθρου μεταπολεμικά

Γενικά..

- ο εκτεταμένος εκμηχανισμός της γεωργίας ενίσχυσε την ανδρική παρουσία στο εργασιακό πεδίο (έξοδος από τη γεωργία των συμβοηθούντων μελών της οικογένειας)
- ενίσχυση της ανδρικής παρουσίας στην γεωργία, στο φυσικό και στο συμβολικό πεδίο (*masculinization of agriculture*).

Εκσυγχρονισμός της γεωργίας, αποθέωση του παραγωγιστικού/ φορντικού μοντέλου στη γεωργία (1945-1980)

Εντατικό - παραγωγιστικό μοντέλο γεωργίας => *'one man farm'* ο άνδρας 'δικαιωματικά' χρίζεται ο αρχηγός της εκμετάλλευσης.

Τα μεγάλης ιπποδύναμης μηχανήματα και η τεχνολογία ενισχύουν συμβολικά και ουσιαστικά τη θέση του άνδρα (οικονομική επιφάνεια, κοινωνικό γόητρο) και κατ' επέκταση τις έμφυλες ανισότητες.

«Το τρακτέρ κάνει τους άνδρες πραγματικούς άνδρες»
Brandth (1995: 126)

Κρίση του παραγωγιστικού μοντέλου στη γεωργία (1980's)

- Υπερβάλλουσα προσφορά προϊόντων (λόγω πολιτικής επιδοτήσεων από την ΚΑΠ) και απόσυρση πλεονασμάτων από την αγορά => μείωση γεωργικών εισοδημάτων διαχρονικά
- Η γεωργική εκμετάλλευση (και ο γεωργός) δεν μπορεί να συντηρήσει αφ'εαυτού το νοικοκυριό
- Υπερχρεωμένα νοικοκυριά εξαιτίας της κρίσης (δανεισμός για επενδύσεις στον εκμηχανισμό/ εκσυγχρονισμό) => κρούσματα αυτοκτονιών γεωργών (Μ.Βρετανία, Ιρλανδία, Αυστραλία, ΗΠΑ) : απώλεια αυτοεκτίμησης, αποδομείται το πρότυπο του επιτυχημένου αγρότη - αρχηγού της εκμετάλλευσης και της οικογένειας (Ni-Laoire, 2001)

Μεταρρύθμιση της ΚΑΠ 1992: προς μια μεταπαραγωγιστική μετάβαση του αγροτικού χώρου

- Εκτατικοποίηση της γεωργίας και φιλικές προς το περιβάλλον πρακτικές, οικονομική διαφοροποίηση με την ενίσχυση εξωγεωργικών δραστηριοτήτων (οικο/βιοτεχνική μεταποίηση τροφίμων και χειροτεχνημάτων, τουρισμός και αναψυχή), ενθάρρυνση πολυδραστηριότητας των αγροτών και αγροτικών νοικοκυριών
- Οι νέες γυναίκες της υπαίθρου αναζητούν εργασία εκτός γεωργίας, στην ίδια την κοινότητα ή στην κοντινή πόλη τόσο από αποστροφή προς την γεωργία και την αγροτική ζωή (κοινωνική ανέλιξη) όσο και ως μέρος της στρατηγικής επιβίωσης του αγροτικού νοικοκυριού (κρίση γεωργίας).
=> η ενεργοποίηση των γυναικών στην αγορά εργασίας υπονομεύει τον παγιωμένο ρόλο του άνδρα ως αρχηγός της οικογένειας και ως κουβαλητής του σπιτιού (*bread winner*).

Φύλο και τοπική ανάπτυξη στην μεταπαραγωγιστική υπαίθρο: Ερωτήματα σχετικά με τον έμφυλο (επανα)προσδιορισμό των ρόλων.

- Οι ευρωπαϊκές πολιτικές για την αγροτική διαφοροποίηση/ αναδιάρθρωση δημιουργούν νέες ευκαιρίες απασχόλησης και επιχειρηματικής δράσης για τους κατοίκους της υπαίθρου.
- Η δυνατότητα δημιουργίας από τις γυναίκες της υπαίθρου μικρών επιχειρήσεων –σε ατομική ή συνεταιριστική βάση- (πολιτικές τοπικής ανάπτυξης ή κοινωνικής ένταξης ευπαθών κοινωνικών ομάδων) δυνητικά ενισχύει ισότητα φύλων:
συντελεί στη χειραφέτηση των αγροτισσών μέσω της «επαγγελματοποίησης» της άτυπης εργασίας τους και στον απεγκλωβισμό από την οικιακή σφαίρα =>
συμμετοχή σε αναπτυξιακές δράσεις της τοπικής κοινότητας.

Φύλο και τοπική ανάπτυξη. Επιχειρηματικότητα γυναικών στην ύπαιθρο

- Ωστόσο: τα πολιτισμικά και ιδεολογικά εμπόδια εξακολουθούν να υφίστανται, ιδιαίτερα στον αγροτικό χώρο

Τα αγροτικά αναπτυξιακά προγράμματα είναι ανδροκρατικά σχεδιασμένα (μεγάλα φιλόδοξα επενδυτικά σχέδια), προσαρμοσμένα στις θεωρούμενες «ανδρικές» δεξιότητες (τεχνολογικός εκσυγχρονισμός, εξαγωγή προϊόντα), υιοθετούν τις ανδρικές αντιλήψεις περί ανάπτυξης (υψηλές επενδυτικές αποδόσεις), τους ανδρικούς κανόνες συνδιαλλαγής (γραφεία συμβουλευτικής, τράπεζες-πιστοληπτική ικανότητα), πρακτικές που θα πρέπει να υιοθετήσουν και οι γυναίκες προκειμένου να μπορούν να συμμετέχουν σε αυτά (Shortall, 2002)

Επιχειρηματικότητα γυναικών στην ύπαιθρο

- Παρά τα θεσμικά, πρακτικά και συμβολικά εμπόδια, η έρευνα διεθνώς δείχνει ότι ολοένα και περισσότερες γυναίκες αναλαμβάνουν επιχειρηματική δραστηριότητα, Γιατί και πώς ;
 - υψηλότερα ποσοστά ανεργίας και υποαπασχόλησης γυναικών και σχετικός αποκλεισμός από αγορά εργασίας (χαμηλά τυπικά προσόντα)
 - περιορισμένη μισθωτή εργασία, αβέβαιη, ανειδίκευτη, χαμηλά αμειβόμενη που δεν ανταποκρίνεται προσδοκίες γυναικών με υψηλότερα προσόντα
 - μικρές/πολύ μικρές επιχειρήσεις / αυτοαπασχόληση: ευελιξία, συμφιλίωση επαγγελματικών & οικογενειακών υποχρεώσεων

Επιχειρηματικότητα γυναικών στην ύπαιθρο: Business success ?

- Παρά την θετική επιχειρηματική δυναμική, οι επιχειρήσεις των γυναικών χαρακτηρίζονται από χαμηλότερους δείκτες «επιχειρηματικής επιτυχίας» σε σχέση με των ανδρών

.... με βάση τα καθιερωμένα τεχνικο-οικονομικά κριτήρια μέτρησης των επιχειρηματικών δεξιοτήτων και επιδόσεων: μεγιστοποίηση κερδών, κύκλου εργασιών, εισοδήματος του επιχειρηματία, συσσώρευσης υλικού κεφαλαίου

=> έμφυλο κενό (gender gap) επιχειρηματικής επιτυχίας με βάση τον ανδρικό κανόνα (Shortall, 2002· Bock, 2004)

Οι γυναίκες λειτουργούν με κριτήρια ενός διαφορετικού μοντέλου διαχείρισης και διαφορετικών επιχειρηματικών στόχων και προσδοκιών σε σχέση με άνδρες => προσαρμοσμένο στις δεξιότητες του, εργασιακές διαθεσιμότητες και επιδίωξη συμβιβασμού επαγγελματικών και οικογενειακών υποχρεώσεων

- Το πρότυπο αυτό επιχειρηματικότητας συνάδει με το νέο παράδειγμα αγροτικής ανάπτυξης (paradigme) της μεταπαραγωγιστικής υπαίθρου:

μικρή αγροτική επιχειρηματικότητα που αξιοποιεί (λανθάνοντες) τοπικούς πόρους (ανθρώπινους, φυσικούς και πολιτισμικούς πόρους, κοινωνικό κεφάλαιο, γεωργική παραγωγή, κοκ) προάγει την ενδογενή ανάπτυξη και κοινωνική ευημερία στις τοπικές κοινότητες.

Όψεις επιχειρηματικότητας των γυναικών της υπαίθρου στην Ελλάδα. Εμπειρικά δεδομένα

- Την τελευταία 20ετία άνθιση μικρών εργαστηρίων και βιοτεχνικών επιχειρήσεων γυναικών σε ατομική ή συνεταιριστική βάση

τοπικά παραδοσιακά τρόφιμα και γλυκά, αγροτουρισμός (φιλοξενία, ταβέρνες, καφενεία), καλλιτεχνική βιοτεχνία (κεραμικά, κόσμημα, αγιογραφία, ..)

Γυναικείες εξειδικεύσεις: μικρής κλίμακας ασφαλής επένδυση και οικείες τεχνογνωσίες.

- Ωστόσο, χαμηλότερες συμμετοχές στο σύνολο επιχειρηματικής δραστηριοποίησης στην ύπαιθρο:

- Θεσμικά και συμβολικά εμπόδια περιορίζουν επιχειρηματικές πρωτοβουλίες των γυναικών στην ελληνική/ ευρωπαϊκή ύπαιθρο

- αλλά και δομικές αδυναμίες του αγροτικού χώρου: κοινωνικές υποδομές (πχ φύλαξη & απασχόληση παιδιών), φορείς εκπαίδευσης/ επαγγελματικής κατάρτισης, επενδυτικά κεφάλαια, κλπ

- Χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων των γυναικών της ελληνικής υπαίθρου
- πολύ μικρού μεγέθους, ατομικής μορφής/ αυτοαπασχόληση και χαμηλού επενδυμένου κεφαλαίου.
- Το μικρό/ πολύ μικρό μέγεθος των επιχειρήσεων και το ότι λειτουργούν στον τόπο καταγωγής και διαμονής τους σημαίνει ότι, οι γυναίκες μπορούν να συμβιβάζουν καλύτερα τις επαγγελματικές με τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις
- ελαχιστοποιείται το επιχειρηματικό ρίσκο χάρη και στη συνδρομή της ευρύτερης οικογένειας (ύπαρξη κατοικίας, μη-αμειβόμενη εργασία, δανεισμός, άτυπα δίκτυα αγορών κλπ)

Επιχειρηματικότητα γυναικών της υπαίθρου στην παραγωγή τροφίμου. Τοπική έρευνα στην Πελοπόννησο (Ανθοπούλου 2008)

- 74 επιχειρήσεις τροφίμου (γλυκά, ζυμαρικά, παραδοσιακά αρτοσκευάσματα, τυρί, ελαιόλαδο, κρασί, μέλι, λουκάνικα)

Καταγωγή: 80% είναι αγροτικής καταγωγής (γεννήθηκαν στην περιοχή ή άλλη επαρχία της Ελλάδας), 13% γεννήθηκαν σε μεγάλη πόλη (κυρίως Αθήνα), 7% εξωτερικό (παλιά μετανάστευση Καναδά)

Τόπος κατοικίας: 91 % στην μικροπεριοχή

Ηλικία κατά την έναρξη: 34,1 ετών (ψηλότερο από την τυπική ηλικία εισόδου στην αγορά εργασίας)

Εκπαιδευτικό επίπεδο χαμηλό: η πλειοψηφία (55%) υποχρεωτικής μόνο εκπαίδευσης, μόλις 5% απόφοιτοι ΤΕΙ/ΑΕΙ

Ανατροπή στερεότυπου περί συντηρητισμού αγροτικού κόσμου που συνδέεται με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και απουσία δεξιοτήτων.

Τουναντίον, ανάδειξη κοινωνικής καινοτομίας

- Δομή επιχείρησης:

Ατομικές επιχειρήσεις (61), εταιρικές (12) και 1 συνεταιριστική Οικογενειακή δομή και οργάνωση

Οι περισσότερες δημιουργήθηκαν μετά το 1995 (εφαρμογή Leader στην περιοχή), κυρίως ίδια κεφάλαια

Κεφάλαια: Ίδια: N=89%, Επιδότηση: N=24%, Τραπεζικό δάνειο: N=34%, Συγγενείς: N=4%

Απασχόληση:

η ίδια (19%),

ίδια + μέλη οικογένειας (39%),

η ίδια + μέλη οικογένειας + αμειβόμενη εργασία από την τοπική αγορά (42%)

- Κίνητρα:

Για να βοηθήσω οικονομικά την οικογένεια μου: N=68,9%

Κληρονομιά-διαδοχή στην επιχείρηση: N=40,5%

Το μεράκι και η γνώση της τέχνης του τροφίμου: N=37,8%

Για δική μου οικονομική ανεξαρτησία: N=12,2%

Για να κοινωνικοποιηθώ: N=10,8%

Γιατί υπήρχαν τα ευρωπαϊκά προγράμματα: 8,1%

Για κοινωνική καταξίωση: 6,8%

Οι γυναίκες προτάσσουν το οικογενειακό συμφέρον στο πλαίσιο οικογενειακών κοινωνικοοικονομικών στρατηγικών έναντι προσωπικών φιλοδοξιών

- **Συμπεράσματα**

Οι επιχειρήσεις εντάσσονται στο ευρύτερο τοπικό αγροπαραγωγικό σύστημα αξιοποιώντας τοπικούς πόρους: πρώτες ύλες, συνταγές και πρακτικές παραγωγής, γαστρονομικές κουλτούρες, υπο-απασχολούμενους ανθρώπινους πόρους, κτίρια, κοινωνικά δίκτυα κλπ

Οι γυναίκες ενεργοποιήθηκαν αξιοποιώντας την τέχνη τους (άρρητες γνώσεις και τεχνογνωσίες που αναπαράγονται στο πλαίσιο της οικογένειας και της τοπικής κοινωνίας), σ' έναν οικείο για αυτές χώρο (το χωριό τους, το σπίτι τους, ο τόπος τους) και μόνο εφόδιο καταρχήν την προσωπική τους εργασία.

Επιχειρήσεις ευέλικτες και καινοτόμες (προσαρμογή στις απαιτήσεις της νέας ζήτησης για τοπικά- παραδοσιακά- αγνά προϊόντα), βιώσιμες (εισόδημα που ανταποκρίνεται στις «μετριοπαθείς» προσδοκίες των γυναικών) και μη ευκαιριακές (ύπαρξη ευρωπαϊκών επιδοτήσεων)

Δημιουργία θέσεων απασχόλησης για την οικογένεια και την τοπική κοινωνία

Ωστόσο..

- Ενώ οι γυναίκες συνεισφέρουν οικονομικά στον οικογενειακό προϋπολογισμό εξακολουθεί να αποσιωπάται η συνεισφορά της αυτή
- Οι γυναίκες πολλαπλασιάζουν τον συνολικό χρόνο εργασίας τους μεταξύ επαγγέλματος και αθέατης εργασίας στις φροντίδες του σπιτιού και στην ιδιοπαραγωγή τροφίμων (περιβόλι, τυριά, ζυμαρικά, γλυκά,... της χρονιάς
- Δεν τίθεται θέμα επαναδιαπραγμάτευσης έμφυλων ρόλων και ιεραρχήσεων στο πλαίσιο της οικογένειας και της τοπικής κοινότητας (συμμετοχή στο τοπικό γίνεσθαι)

Όμως τα πολλαπλά επίπεδα της κρίσης (γεωργία και αγροτ. εισοδήματα, πρόσφατη οικονομική κρίση και ύφεση) έχουν ήδη δημιουργήσει ρωγμές στα στερεότυπα, στο βαθμό οι γυναίκες χειραφετούνται οικονομικά και κοινωνικά στη δημόσια σφαίρα των τοπικής κοινότητας μέσω της εξωγεωργικής εργασίας και μικρής επιχειρηματικότητας

Βιβλιογραφία

- Brandth B. (1995) Rural masculinity in transition Q gender images in tractor advertisements, *Journal of Rural Studies*, II (2), 123-133
- Ni-Laoire C. (2001) A matter of life an death? Men, masculinities and staying behind in rural Ireland, *Sociologia Ruralis* 41(2), 220-236
- Shortall S. (2002) Gendered agricultural and rural restructuring: a case study of Northern Ireland, *Sociologia Ruralis* (42)2, 160-175 (μεταφ. στην ελληνική από Εργαστήριο Σπουδών Φύλου)
- Ανθοπούλου Θ., (2008). Όψεις και δυναμικές επιχειρηματικότητας των γυναικών της υπαίθρου στην παραγωγή τροφίμων, *Gutenberg/ ΚΕΚΜΟΚΟΤΠ*, Αθήνα, 292 σελ.
- Ανθοπούλου Θ. (2014) «Μικρές επιχειρήσεις των γυναικών της υπαίθρου. Μια επαναπροσέγγιση της γυναικείας επιχειρηματικότητας την περίοδο της κρίσης» στο Θ. Ανθοπούλου, Χ. Μπάγκαβος, Μ.Στρατηγάκη (επιμ), *Οικογένεια, φύλο και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα*, Gutenberg, Αθήνα, σσ. 246-267